

Speuren naar spelden

Archeologisch onderzoek
naar Speldenmakerssteeg 23-31

tekst: M.J. Groenendijk (+ red.)
Met bijdragen van J.C. van Dam
en B. Konijnendijk

2008

colofon

<i>tekst</i>	Drs. M.J. Groenendijk (hoofdttekst), J.C. van Dam (4.3) en B. Konijnendijk (4.4)
<i>redactie</i>	Drs. M.J. Groenendijk
<i>lay-out</i>	Grafische Vormgeving gemeente Gouda
<i>afbeeldingen</i>	M.J. Groenendijk, S. Jongeneel, B. Konijnendijk,
<i>foto's</i>	H. van Uunen
<i>druk</i>	Drukkerij Twigt b.v.

De reeks basisverslagen is een uitgave van de gemeente Gouda.

Inhoud

Administratieve gegevens	5
1. Inleiding	7
1.1. Algemeen.....	7
1.2. Plangebied.....	7
1.3. Kader en vraagstellingen	8
2. Bureauonderzoek	11
2.1. Algemeen.....	11
2.2. Resultaten bureauonderzoek.....	11
2.3. Conclusie	12
3. Archeologisch onderzoek	13
3.1. Algemeen.....	13
3.2. Sporen	13
3.3. Datering	19
4. Vondstmateriaal	21
4.1. Algemeen.....	21
4.2. Aardewerk.....	21
4.3. Haardstenen	23
4.3.1. Algemeen.....	23
4.3.2. Haardplaatsen aan de Speldenmakerssteeg.....	24
4.4. Kleipijpmateriaal	27
5. Conclusies en aanbevelingen.....	33
6. Literatuurlijst.....	37

Administratieve gegevens

registratie gemeente Gouda: 0203

provincie: Zuid-Holland
gemeente: Gouda
plaats: Gouda
straatnaam: Speldenmakerssteeg
toponiem: Speldenmakerssteeg
coördinaten: 108.672 / 447.377
(centrum onderzoeksgebied)

onderzoeksgegevens

aanleiding onderzoek: woningbouw
onderzoeksinstantie: gemeente Gouda, Archeologische Vereniging Gouda
begindatum: 28 mei 2002
einddatum: juni 2002

beheer en plaats documentatie: Archeologisch depot Gouda, Edisonstraat 16 M Gouda

waardering: Archeologische BasisKaart Gouda¹: Hoogwaardig
Cultuurhistorische HoofdStructuur²: Hoge tot zeer hoge
trefkans
Archeologische Monumentenkaart³: Binnenstad

-
- 1) Gemeente Gouda 2003
  - 2) Provincie Zuid-Holland 2002, Krimpenerwaard en Gouwestreek
  - 3) Archeologische Monumenten Kaart Zuid-Holland, 38a

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Algemeen

In het kader van geplande nieuwbouwactiviteiten is in 2002 een archeologisch onderzoek uitgevoerd op de locatie Speldenmakerssteeg 23 - 31, in de gemeente Gouda. Dit onderzoek werd uitgevoerd door vrijwilligers van de lokale Archeologische Vereniging Golda, onder begeleiding en verantwoording van de toenmalig interim gemeentelijk archeoloog M. van Dasselaar. De dagelijkse leiding was in handen van H. van Uunen.

De opgraving was noodzakelijk omdat er op de locatie enkele nieuwbouwhuizen gebouwd zouden worden. De aanwezige archeologische resten, met name in de bovenste bodemlagen, zouden hierdoor ernstig verstoord worden. Het nieuwbouwplan is uiteindelijk in 2002 niet doorgegaan, pas in 2007 is er op de locatie gebouwd.

Het onderzoek is in de afgelopen jaren uitgewerkt door de gemeentelijk archeoloog van Gouda, in samenwerking met de amateur-archeologen van Golda. In dit rapport worden de opgravingsresultaten beschreven. Ook worden de meest voorkomende vondstcategorieën behandeld.

1.2. Plangebied

De locatie Speldenmakerssteeg 23-31 ligt in het oosten van de Goudse binnenstad.

Afb. 1. Gouda, overzicht binnenstad en een uitsnede van het onderzoeksgebied, met binnen het kader het opgravingsterrein.

Het plangebied ligt in de binnenstad van Gouda, ten noordoosten van de Markt. De stad is ontstaan in de 11e eeuw vanuit ontginningnederzettingen in de omgeving, zoals Bloemenhaal. Kort na 1222 werd een wetering gegraven die de Gouwe verbond met de Oude Rijn⁴.

4) G.P. van de Ven 1988, 12

Niet alleen verbeterde hierdoor de waterhuishouding in het veengebied aanmerkelijk, ook ontstond er een handelsroute van Antwerpen via Dordrecht en Gouda naar Amsterdam, die al snel druk bevaren werd. Dit betekende een belangrijke stimulans voor het uitgroeien van de op dat moment nog kleine nederzetting tot een handelsstad, zeker nadat de loop van de Gouwe werd aangepast. Deze werd namelijk gedeeltelijk verlegd naar de plaats van de Oude Haven, waardoor alle schepen door de stad en daarmee dus via de Donkere Sluis moesten varen. De grote rivierschepen konden echter niet door die sluis, dus moest de lading overgeladen worden op kleinere scheepjes. Dat duurde even, en in die tijd werd door de schippers veel geld in Gouda besteed.

De oudste kern van Gouda lag langs de Oude Haven en rond het kruispunt van de Gouwe met de Lange Tiendeweg. Op deze laatste plaats lag het kerkelijke centrum (de Sint Janskerk) en de hofstede van de toenmalige machthebbers, de Heren van der Goude. Vanuit deze oude kern groeide Gouda in rap tempo, gestimuleerd door het verkrijgen van stadsrechten in 1272. Langs de oevers van de Goude en de Haven, maar al snel ook landinwaarts, groeide de stad uit tot de omvang van de huidige binnenstad, die rond 1350 was bereikt. Op dat moment waren er nog geen vestingwerken, maar ten tijde van de Hoekse en Kabeljauwse twisten (eind 14e/begin 15e eeuw) bleek al snel dat die wel nodig waren. De Turfsingel, de Kattensingel, de Blekersingel en de Fluwelensingel gingen fungeren als vestinggrachten. Langs deze grachten werden vestingwerken opgeworpen, eerst aarden wallen, maar in de eerste helft van de 15e eeuw werden deze wallen geleidelijk vervangen door stenen muren, met poorten en torens. Aan het eind van de 15e eeuw was de stenen ommuring voltooid, er zouden hierna tot in de 19e eeuw geen uitbreidingen van de stad meer volgen.

Tijdens de periode van sterke groei in de 14e eeuw zal ook de Speldenmakerssteeg zijn aangelegd. Uit het bureauonderzoek (zie hoofdstuk 2) blijkt in elk geval dat de Boemgaertstraat, zoals de Speldenmakerssteeg eerst genoemd was, in 1380 al in de archieven genoemd wordt.

1.3. Kader en vraagstelling

Voorafgaand aan het onderzoek is een bureauonderzoek uitgevoerd (zie hoofdstuk 2). Er zijn uit het verleden geen archeologische onderzoeken of vondstmeldingen bekend uit de directe omgeving van de locatie.

Vooraf was al duidelijk dat op de locatie sporen aanwezig konden zijn van bewoning en nijverheid, vanaf de 14e eeuw. Alleen de bovenste lagen, vanaf de 16e / 17e eeuw, zouden verstoord worden. Daarnaast konden in de bodem nog kleiafzettingen van een oude Gouweloop aanwezig zijn. Deze zouden weliswaar op een dieper niveau moeten liggen, maar konden mogelijk nog met een booronderzoek onderzocht worden.

Onderzoeksvragen

Op basis van deze algemene informatie, gecombineerd met de resultaten van het bureauonderzoek (hoofdstuk 2) zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd⁵.

---

5) Aantekeningen R. Kok, 2001

- Kunnen kleiafzettingen in de bodem in verband gebracht worden met een oude Gouweloop? Dit in verband met de ideeën dat de gracht langs de Zeugstraat een restant is van een oude Gouweloop. In dat geval zou dit in de bodemopbouw zichtbaar moeten zijn.
- Valt er iets te zeggen over de bewoners van de Speldenmakerssteeg?
- Hoe heeft de bebouwing langs deze steeg zich in de loop der tijd ontwikkeld?
- Zijn er sporen bewaard gebleven van speldenmakers en andere ambachtslieden, die zich in de loop der tijd aan de steeg hebben gevestigd?

Tijdens de inventarisatie voorafgaand aan de uitwerking is ook kortstondig aandacht geschonken aan andere onderzoeksvragen, die zijn opgenomen in de onderzoeksagenda die de gemeente Gouda hanteert. Zo is onderzocht of een antwoord mogelijk was op de volgende vragen:

- Zijn er sporen bewaard gebleven van de originele bewoning, mogelijk houtbouw?
- Zijn er sporen terug te vinden die iets zeggen over de ontginning van het gebied? Gedacht kan worden aan de richting van ontginningssloten en de wijze van afgraven.
- Zijn er sporen van landschappelijke elementen aanwezig?

Ten tijde van de opgraving waren deze vragen niet beschikbaar en er is tijdens het veldwerk dan ook geen specifieke aandacht aan besteed. Omdat er tijdens het onderzoek bovendien maar tot geringe diepte is gegraven, bleek al snel dat er over de laatste onderzoeksvragen geen informatie beschikbaar was. Deze vragen worden daarom verder in dit rapport buiten beschouwing gelaten.

---

6) Nota Cultuurhistorie, gemeente Gouda 2004

Hoofdstuk 2 Bureauonderzoek

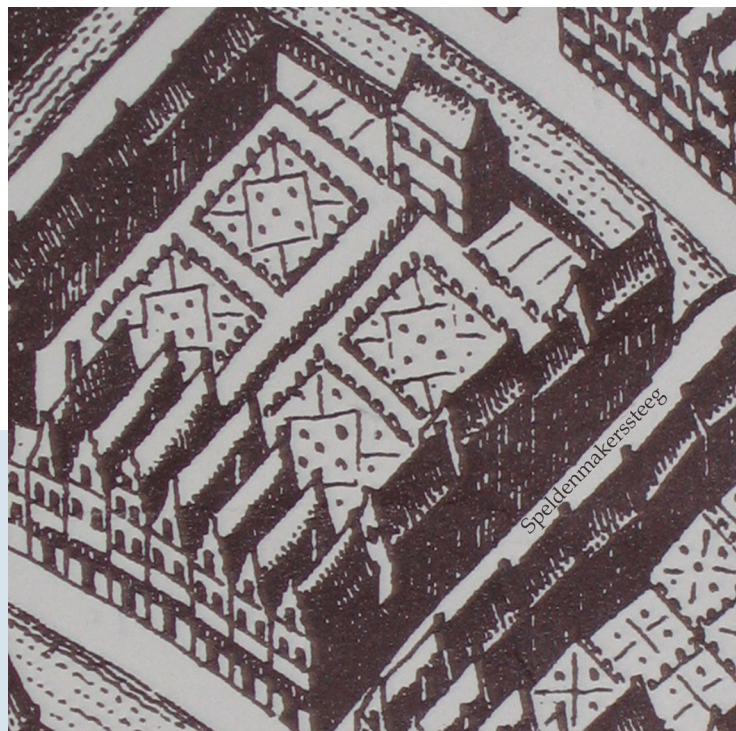
2.1. Algemeen

Voorafgaand aan de opgraving is een bureauonderzoek uitgevoerd. Dit onderzoek is uitgevoerd door J. Bontebal en P. Mensert. Het doel van het bureauonderzoek was het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Het bureauonderzoek heeft de volgende resultaten opgeleverd.

2.2. Resultaten

De Speldenmakerssteeg bestaat zeker al vanaf 1380. De naam van de steeg is dan Boen Geertsteeg of Boemgaertstraat, wat ongetwijfeld duidt op het landelijke karakter in die tijd, met stadstuinen en boomgaarden. De naam Boen Geertsteeg wordt vermeld in 1387 (Regesten Gasthuis 177) terwijl de verbasterde vorm Boemgaertstraat in 1381 al vermeld wordt (Regesten Gasthuis 151)⁷. Vermoedelijk wordt de Speldenmakerssteeg hier bedoeld, maar het zou ook om de Peperstraat kunnen gaan. Deze straat werd volgens een rentebrief van 1347 (Regenten Sint Janskerk 13) Boemgeardtstraat genoemd.

De steeg verbond de Raamweg (tegenwoordig Zeugstraat) met de Vogelenzang (tegenwoordig Wilhelminastraat). In 1399 werd de steeg vernoemd naar één van de bewoners; Coenen scoutenstege, naar Coen de Scoutenknape, de dienaar van de scout. Coen bezat een huis op de hoek van de Speldenmakerssteeg en de Wilhelminastraat, een perceel wat overeenkomt met de huidige nummers 31 t/m 35 ⁸. Later werd de naam afgekort tot Coenen- of Koenensteeg, wat zo bleef tot aan het einde van de

Afb. 2. Uitsnede van de Speldenmakerssteeg uit de kaart van Johan Blauwe, 1649

7) Matthijs, C.J. 'apparaat Matthijs'

8) K. Goudriaan e.a 2000. (O.A. 288, fol 22v)

18e eeuw. Vanaf dat moment kreeg de steeg zijn huidige naam; Speldemakerssteeg, toen nog zonder 'n'.

De eerste vermelding van de naam Speldenmakerssteeg in archieven kan vroeger gedateerd worden; in de 15e of 16e eeuw. De naam Speldenmakerssteeg houdt verband met het speldenmakersbedrijf dat daar in de 15e/16e eeuw mogelijk uitgeoefend werd. De speldenmaker Joest Heynricx verkocht in 1514 een huis in de Coenensteeg⁹. Daarmee is de eerste vermelding van een speldenmaker in de Speldenmakerssteeg een feit.

Over Coen en Joest is dus wat informatie bekend, maar over het algemeen is het erg lastig om de specifieke bewoners van nr. 29 t/m 33 te achterhalen, omdat de huizen vaak verhuurd werden. De huizen stonden vaak op naam van huiseigenaren die hun huizen regelmatig verhuurden. In de registers en akten worden soms dus wel beroepen genoemd, maar niet of men er woont, waardoor moeilijk na te gaan is of de eigenaar, met een bepaald beroep, ook bewoner was. Als er bedrijfjes zijn geweest, dan ging het om bedrijfjes die geen speciale voorzieningen vergden, zoals een wever, een kleermaker of een soldaat. Speldenmakers, zo blijkt, in ieder geval dus niet! Al met al is er feitelijk maar één speldenmaker bekend die ooit in de Speldenmakerssteeg heeft gewoond; de bovengenoemde Joest Heynricx. Of hij daar ook zijn bedrijf had, is echter niet bekend. De naam houdt dus wel verband met het beroep, maar in de praktijk is dat beroep niet of nauwelijks uitgevoerd in de Speldenmakerssteeg.

2.3. Conclusie

Uiteindelijk levert het bureauonderzoek veel algemene informatie op over het ontstaan van de naam Speldenmakerssteeg en over bewoners van de steeg uit oudere periodes, die zich archeologisch gezien op een te grote diepte bevinden. Over bewoning uit de 16e eeuw en later, waarvan verwacht werd dat sporen aangetroffen zouden worden, was geen specifieke informatie beschikbaar.

Het bureauonderzoek bevestigt verder wel de verwachting dat er op de locatie nog sporen aanwezig moesten zijn van bebouwing, daterend tussen de 13e en de 19e eeuw. Er was dus voldoende reden om op de locatie een archeologisch onderzoek in gang te zetten.

---

9) A. Scheygrond 1979 (R.A. 321, fol 69)

Hoofdstuk 3 Archeologisch onderzoek

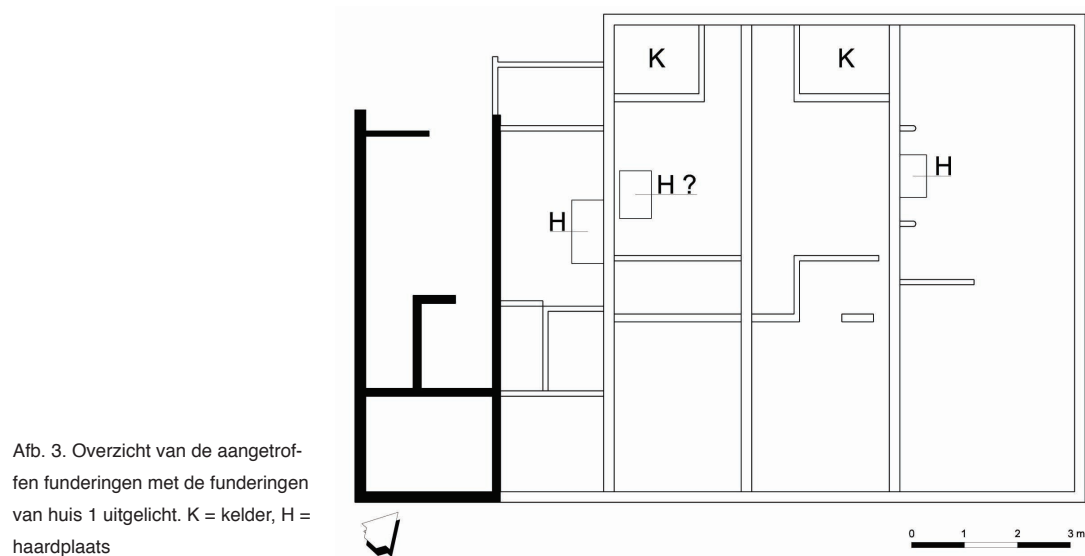
3.1 Algemeen

De opgraving vond plaats op een braakliggend stuk terrein tussen de bestaande bebouwing in. Tijdens de opgraving is één werkput aangelegd, met een maximale omvang van ongeveer 10 bij 13 meter. De werkput werd aan de oost- en westkant afgebakend door de gevels van de bestaande bebouwing¹⁰. Aan de zuidkant vormt de huidige Speldenmakerssteeg de begrenzing. Aan de noordkant is niet helemaal tot aan de bestaande gevel gegraven, omdat daar rekening gehouden moest worden met een op dat moment nog niet gesaneerde bodemverontreiniging¹¹. Dat deel van het terrein is gebruikt om de stort op te slaan.

De werkput is opgegraven in 4 vlakken, deels met een minikraan en deels handmatig. Plaatselijk is nog een 5e en 6e vlak aangelegd, om specifieke sporen beter te onderzoeken. Het gaat hier feitelijk om coupes, die een vlaknummer hebben gekregen. Vanwege de hoge grondwaterstand was het niet mogelijk om in de gehele put een extra vlak aan te leggen. Uiteindelijk is plaatselijk verdiept tot ruim 2 meter – NAP (zo'n 1,5 meter beneden maaiveld).

3.2 Sporen

Binnen de werkput zijn funderingen aangetroffen van in totaal vijf noord-zuid georiënteerde huizen. Huis 1 is het meest westelijke huis, zie afb. 3. De breedte bedraagt 2,30 meter, en op basis van de overeenkomsten met huis 2 wordt aangenomen dat ook huis 1 een lengte van ongeveer 9 meter heeft gehad. Niet alle muren van huis 1 konden echter onderzocht worden, dus de lengte is niet in het veld bepaald.

Afb. 3. Overzicht van de aangetroffen funderingen met de funderingen van huis 1 uitgelicht. K = kelder, H = haardplaats

10) Hoewel de putten niet exact op het noorden gericht zijn, wordt daar bij de beschrijvingen voor het gemak wel vanuit gegaan. Het werkelijke noorden is met een noordpijl bij de afbeeldingen aangegeven.

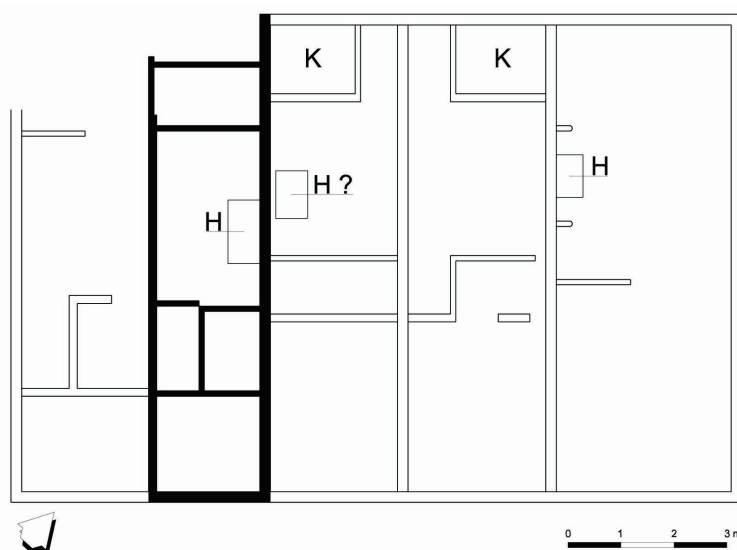
11) Consulmij 1998.

De reden dat slechts een klein gedeelte van huis 1 kon worden onderzocht, was dat de restanten te dicht bij de naastgelegen bestaande bebouwing lagen. Veel gegevens zijn er dus niet van dit huis, maar op basis van wat er wél is opgegraven, lijken er sterke overeenkomsten te zijn met huis 2. De lengte en breedte zijn vrijwel gelijk, en ook de binnenindeling lijkt hetzelfde. Mogelijk zijn beide huizen gelijktijdig gebouwd of verbouwd.

Hoewel er in huis 1 enkele haardstenen aangetroffen zijn, zijn er in het vlak geen sporen van een haardplaats aangetroffen. De plek van de haard is dus niet precies bekend, maar op basis van de gelijkenis met de andere aangetroffen huizen kan worden verondersteld dat deze zich in de meest noordelijke ruimte heeft bevonden. Hij zal dan waarschijnlijk tegen de westmuur hebben gelegen, een deel wat tijdens de opgraving niet is opengelegd.

De vondst van fragmenten van smeltkroezen duidt op enige industriële activiteit. Deze kleinschalige activiteiten lijken zich vooral aan de achterkant van het huis afgespeeld te hebben. Ook van huiselijke activiteiten zijn sporen gevonden, zoals een strijkbout en een spinklosje. De vondst van een paar knikkers en van miniatuuraardewerk kan er op duiden dat er kinderen in huis waren.

Afb. 4. Overzicht van de aangetroffen funderingen met de funderingen van huis 2 uitgelicht. K = kelder, H = haardplaats

Huis 2 ligt ten oosten van huis 1. Het huis heeft een breedte van 2.30 meter en lijkt in eerste instantie dezelfde lengte te hebben gehad als huis 1: 9 meter. In een latere fase is aan de achterzijde een uitbouw aangebouwd van 1 meter. Ook met uitbouw is het huis nog bijna een meter korter en een halve meter smaller dan de huizen ten oosten van huis 2.

De binnenindeling van huis 2 is wat beter in beeld gekomen dan de indeling van huis 1. Er zijn drie ruimtes zichtbaar: aan de voorkant van het huis bevindt zich een kamer van 2 bij 2,30 meter, wellicht een hal of entree. Vervolgens komt er een middenstuk met heel kleine ruimtes, waar zich vermoedelijk de trap naar de 2e verdieping zal hebben bevonden. Hier van zijn overigens geen sporen aangetroffen. De derde ruimte, aan de achterkant van het huis, is ruim 3 meter lang, hier is tegen de oostwand een haardplaats aangetroffen. Normaal gesproken zou dit deel van het huis als woonruimte zijn gebruikt, maar er zijn aanwijzingen dat de ruimte in huis 2 als werkplaats diende. Onder de haardplaats en langs de oostmuur van het huis heeft namelijk een goot gelopen (zie afb. 6). De goot is alleen in de noordelijke ruimte aangetroffen en loopt weg naar het noorden. Mogelijk betreft het een afvoergoot van vloeistof, die een rol heeft gespeeld in een industrieel proces.

Het idee dat er in het huis kleinschalige industriële activiteiten plaatsvonden en dat het hier dus wellicht een kleine werkplaats betrof, wordt verder ondersteund door de onregelmatige vloer, met diverse formaten plavuizen, die doet denken aan een werkvloer, niet aan de vloer van een woonruimte. Het zou echter er echter ook op kunnen wijzen dat de bewoners niet rijk genoeg waren om een nieuwe vloer aan te schaffen en dus gebruik maakten van diverse restmaterialen. Dat laatste wordt weer ondersteund door de vondst van een aantal majolica borden waaraan onder de rand nog een tweede bordrand kleefte. Deze exemplaren waren eigenlijk misbaksels, die als tweede keus borden (en dus goedkoper) van de hand werden gedaan (zie paragraaf 4.2.)

Afb. 5. Huis 2, vlak 1

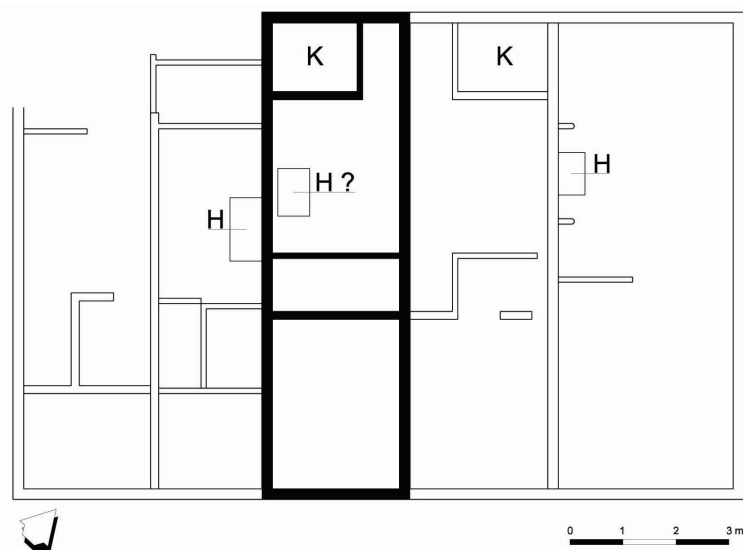
Afb. 6. Huis 2, werkvloer, haardplaats en goot

Wat betreft binnenindeling lijkt huis 2 identiek aan huis 1; op dezelfde plaatsen zijn binnenmuren geplaatst. Ook de lengte van beide huizen lijkt, voorafgaand aan de uitbouw, hetzelfde te zijn geweest. Dat wijst erop dat huis 1 en 2 gelijktijdig, volgens een zelfde opzet, gebouwd zijn.

Ten oosten van huis 2 liggen huis 3 en 4, beide met een lengte van 9,5 meter en een breedte van 2,7 meter, met in het noorden een kleine kelder van 2 bij 1,5 meter. Vermoedelijk betreft het hier voorraadkelders. De omvang en indeling van deze huizen zijn vrijwel gelijk, alleen de kelders van de panden zijn gespiegeld. Opvallend daarbij is dat de kelders daardoor niet aan elkaar grenzen, wat bij een gelijktijdige aanleg wel voor de hand zou liggen. Die gelijktijdige aanleg blijkt onder andere uit het gebruik van dezelfde tegels in zowel de kelder van huis 3 als van huis 4 (afb. 9) en uit dezelfde indeling van de ruimtes.

Die indeling is vergelijkbaar met huis 2; er is in zowel huis 3 als 4 sprake van drie verschillende ruimtes. De afmetingen van de middenruimte en de achterkamer zijn vergelijkbaar

Afb. 7. Overzicht van de aangetroffen funderingen met de funderingen van huis 3 uitgelicht. K = kelder, H = haardplaats

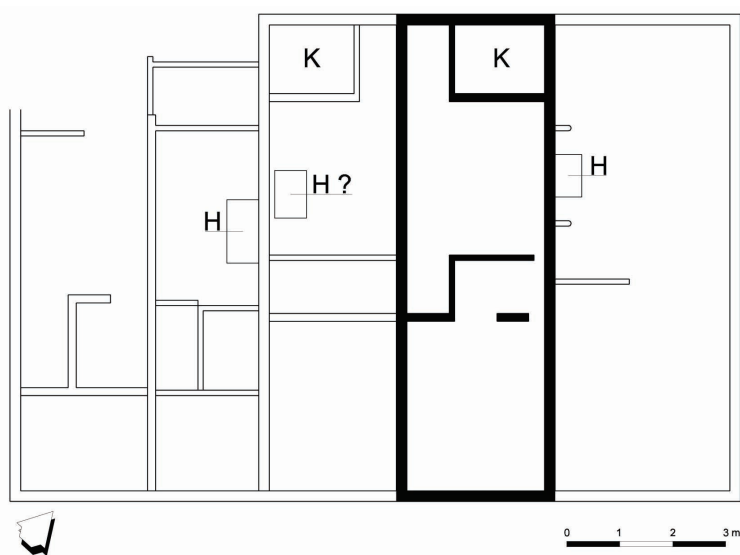

met huis 2, de voorkamer is echter een stuk forser dan in huis 2. De oppervlakte bedraagt in huis 3 en 4 ongeveer 9,5 vierkante meter, tegen 4 vierkante meter in huis 2. Een functie als entree, die bij huis 2 nog zou kunnen, ligt bij huis 3 en 4 dus niet voor de hand, daarvoor is de ruimte te groot. Een mogelijkheid is dat de ruimtes als kleine winkeltjes zijn gebruikt.

De achterkamers zullen vermoedelijk als woonruimte gebruikt zijn. In huis 3 zijn hier resten aangetroffen van wat waarschijnlijk een haardplaats is geweest. In huis 4 zijn helemaal geen sporen van een haard herkend, maar als we uitgaan van een standaardplattegrond, gespiegeld aan huis 3, dan zou deze zich in de achterkamer tegen de oostwand bevonden moeten hebben.

Net als bij huis 1 zijn er aan de noordkant van huis 4 fragmenten van smeltkroezen aangetroffen, wat er op wijst dat aan de achterkant van het huis kleinschalige industriële activiteiten hebben plaatsvonden.

Afb. 8. Overzicht van de aangetroffen funderingen met de funderingen van huis 4 uitgelicht. K = kelder, H = haardplaats

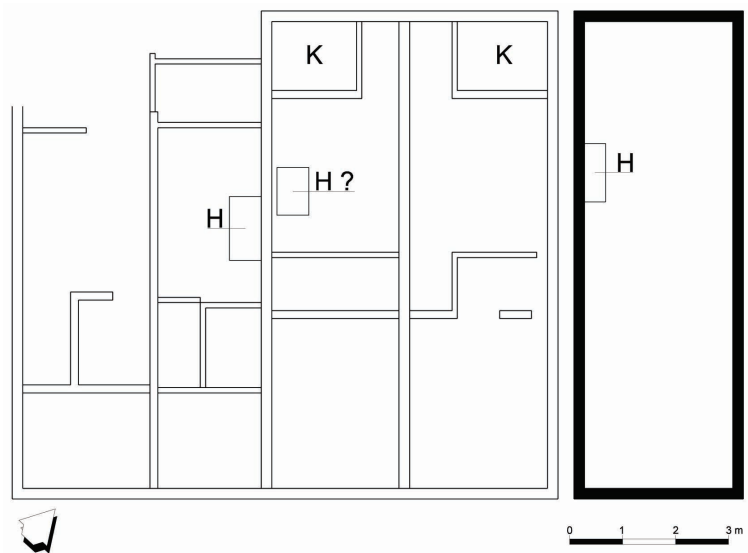

Afb. 9. Betegelde kelder huis 4

Huis 5 tenslotte is het meest oostelijke huis, met een lengte van 9,5 meter en een breedte van 3 meter. In een latere fase is de scheidingsmuur tussen huis 4 en 5 naar het westen verplaatst, waardoor huis 5 groter werd (vergelijk afb. 10/11). Vermoedelijk is hier sprake van het weghalen van een zogenaamde osendrop of druipstrook. Deze ruimte tussen twee huizen, die een voorgeschreven breedte van circa één voet had, was nodig om brandgevaar tegen te gaan¹². Ze waren daarom verplicht tussen houten en lemen huizen. Daarnaast beschikten de huizen vroeger nog niet over dakgoten. Tussen de huizen in werd dus ruimte gelaten om het water van het dak te laten stromen.

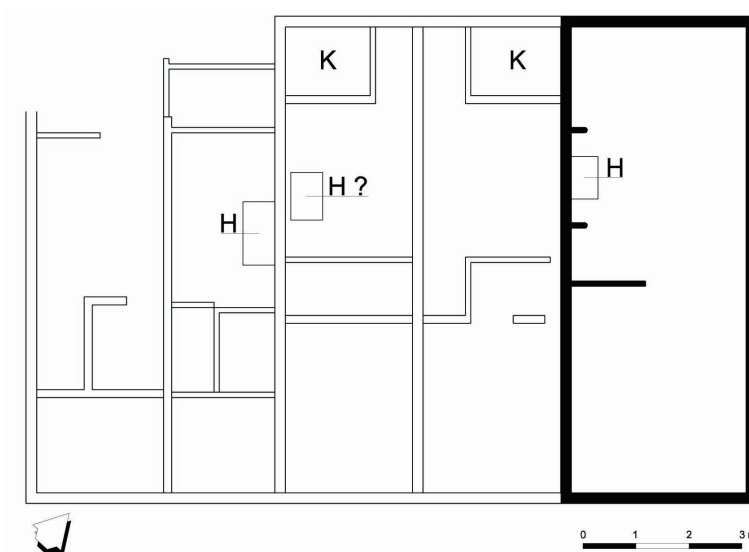

Afb. 10. Overzicht van de aangetroffen funderingen met de funderingen van huis 5, fase 1 uitgelicht.
K = kelder, H = haardplaats

12) Een Rijnlandse voet is 31,39 cm.

Nadat vanaf 1400 de dakbedekking geleidelijk veranderde van leem en stro in harde dakbedekking van gebakken tegels, verdwenen langzaam maar zeker de osendroppen. De harde dakbedekking maakte dakgoten mogelijk, waar dat met rieten daken nog niet mogelijk was geweest. Regelmatig vielen er namelijk stukken riet en leem naar beneden, wat leidde tot verstopping van de dakgoot. Rond 1600 verdwenen de druipgoten grotendeels uit het straatbeeld, toen er in bouwvoorschriften voor nieuwe wijken zogenaamde ‘gemene’ (gezamenlijke) muren verplicht werden gesteld. Met de bouw in steen werden osendroppen helemaal overbodig¹³.

Afb. 11. Overzicht van de aangetroffen funderingen met de funderingen van huis 5, fase 2 uitgelicht. K = kelder, H = haardplaats

Hoewel er geen ‘keuren’ bekend zijn over burenrrecht, ofwel richtlijnen over hoe te handelen bij het overbouwen van een osendrop, was het doorgaans gebruikelijk om aan beide huizen 15 cm toe te voegen en een nieuwe, gezamenlijke muur te bouwen. Beide partijen betaalden hiervan dan de helft. In het geval van de Speldenmakerssteeg is het dus anders gegaan: de osendrop is in het geheel bij huis 5 getrokken, in plaats van verdeeld tussen beide huizen. Mogelijk waren de eigenaren van huis 5 welgestelder dan hun burenr, en konden zij de uitbreiding wel betalen, waar de bewoners van huis 4 dat niet konden.

Dat de bewoners van huis 5 welgesteld waren, blijkt niet alleen uit de vergroting van het huis. Ook de goede kwaliteit vloertegels wijst daarop. Bovendien is tegen de nieuwe westmuur een rijk versierde haard geplaatst, met haardstenen en tegels. Deze haard is in elk geval één keer verbouwd. In de muur waren blauwe natuurstenen haardsteunen geplaatst, onder de haard werd een houten opstop aangetroffen, met daaronder een haardput. Het bij de haard behorende fronton werd elders in het huis terug gevonden en wordt, net als de rest van de haard, uitgebreid besproken in hoofdstuk 4.3.

13) B. van der Berg, H.J. Sprokholt, K. Goudriaan 2002, blz 30

Afb. 12. Onderkant haardplaats op vlak 2.

Afwijkend van de andere huizen in de straat lijkt huis 5 een binnenindeling met twee ruimtes te hebben gehad, niet drie. Dat zou iets te maken kunnen hebben met de welgesteldheid van de bewoners: wellicht konden zij zich grotere ruimtes veroorloven. Of mogelijk gebruikten ze het huis echt alleen om in te wonen, en was er dus geen aparte ruimte nodig voor industriële activiteiten of een winkeltje.

3.3. Datering

Bij het dateren van de aangetroffen huizen is vooral gekeken naar de datering van het aangetroffen aardewerk en de kleipijpen. Omdat het vondstmateriaal dat in de Speldenmakerssteeg is aangetroffen bijna nooit aan een spoor gekoppeld kan worden, betreft het alleen een algemene datering van de vlakken waarin het is aangetroffen. Afzonderlijke bouwfases zijn hierdoor helaas slecht te dateren. Waar mogelijk wordt een poging gedaan, maar het resultaat blijft vrij algemeen.

De buitenmuren van de huizen dateren waarschijnlijk rond 1500, dit is echter niet exact bepaald. Daarbinnen zijn steeds nieuwe woonniveaus ontstaan, door middel van ophoging met grond en de aanleg van een nieuwe vloer. Deze vloerniveaus kunnen per huis verschillen en bovendien zijn niet alle niveaus in alle huizen onderzocht. Zo zijn er in huis 1 twee vlakken bekeken, binnen huis 2 zijn drie vlakken onderzocht en in huis 3 zijn vijf vlakken aangelegd. De dieptes daarvan zijn per huis verschillend, wat het lastig maakt om de huizen te vergelijken.

Een algemeen beeld dat ontstaat, is dat elke 50 tot 100 jaar een nieuwe vloer is aangelegd. Het oudste niveau is bereikt in huis 5, waar de haardplaats uit 1608 dateert (zie 4.3.2.).

Daarmee is ook gelijk vastgesteld dat de overbouwning van de osendrop tussen huis 4 en 5 vóór 1608 heeft plaatsgevonden, aangezien de haard over de oude westmuur van huis 5 heen ligt. Vermoedelijk zal de haard direct na het verplaatsen van de westmuur zijn gebouwd, als onderdeel van de nieuwe inrichting van het pand, en kan de overbouwning dus in 1607 of 1608 worden gedateerd. Dat klopt ook goed met het algemene beeld van het verdwijnen van osendroppen rond die tijd.

Onder het diepste opgegraven niveau van 1600 zullen zeker nog meerdere archeologische niveaus aanwezig zijn. Zo zijn de funderingen van het oost-west georiënteerde huis van de kaart van Blauw nog niet aangetroffen, en ook van de periode voordat dat huis er stond kunnen nog sporen verwacht worden. Mogelijk zelfs uit de 13e eeuw: in huis 2 is een fragment bijna-steengoed aangetroffen dat in de periode 1250 - 1310 gedateerd kan worden. Of dit fragment, dat als 'opspit' beschouwd moet worden, wellicht van elders afkomstig is of dat er echt een 13e eeuwse niveau aanwezig is, moet toekomstig onderzoek uitwijzen.

Hoofdstuk 4 Vondstmateriaal

4.1. Algemeen

Een opgraving in de binnenstad levert altijd een grote hoeveelheid vondstmateriaal op. Dat was bij de Speldenmakerssteeg niet anders; er is aardewerk gevonden, botmateriaal, klei-pijpen, glas, tegels en metaal. De verschillende vondstcategorieën zijn door de deskundigen van de Archeologische Vereniging Golda uitgewerkt. De grootste categorie; het aardewerk, is gedetermineerd door Jacobs & Burnier Archeologisch Projectbureau¹⁴. In dit hoofdstuk zullen verschillende vondstcategorieën afzonderlijk besproken worden. Daarbij zal vooral dieper ingegaan worden op speciale, ongebruikelijke vondsten.

4.2. Aardewerk

Tijdens het determineren was al snel duidelijk dat het vooral materiaal betrof uit de 17e/18e eeuw en later. De volgende baksels werden aangetroffen; roodbakend, witbakend, steengoed, majolica, faience, porselein, industrieel wit en industrieel zwart. In een aantal gevallen zijn fragmenten aangetroffen die ouder zijn, zoals een fragment proto-steengoed (1250-1310), maar deze kunnen als opspit uit diepere lagen worden geïnterpreteerd. Dat soort vondsten zegt dus niets over de nu onderzochte sporen, maar geeft mogelijk wel een indicatie van de ouderdom van dieper gelegen woonlagen, die niet opgegraven zijn.

Afb. 13. Miniatuur aardewerk

Met betrekking tot de afzonderlijke vondst-complexen zelf kan opgemerkt worden dat geen daarvan zogenoemde 'gesloten' contexten betreft. In alle gevallen gaat het om vlakvondsten die in diverse ruimtes van totaal vijf verschillende huizen zijn aangetroffen. Ongeveer de helft van de onderscheide vondstnummers is daarbij te verbinden aan een bepaald spoor. De sporen zelf bestaan vrijwel allemaal uit muur-, vloer-, en haard-plaatsresten. De ceramiekverzameling omvat vooral gebruiks-aardewerk, enkele industriële vormen (smeltkroezen) en miniatuurtjes (industrieel wit en porselein).

Het vormenrepertoire van het gebruiks-aardewerk varieert van borden, koppen en

14) Jacobs, E. en H. Maas, 2003.

kannen, tot grappen, bakpannen en testen. Daarnaast komen enkele uitzonderlijke vormen, zoals een strijkbout, voor. De verschillende soorten aardwerk zijn hieronder kort benoemd.

Het merendeel van het aangetroffen aardewerk is roodbakkend. Dit aardewerk is gemaakt van een ijzerhoudende klei die vooral gewonnen wordt langs rivieren. Het ijzer in de klei in combinatie met de manier van stoken geeft het zijn kenmerkende rode kleur.

Roodbakkend aardewerk werd vaak gebruikt als kook- en keukengerei. Een bekende vorm is de 'grape'; een kookpotje met 3 pootjes en een oor.

Een 2e veel voorkomende categorie was het witbakkend aardewerk. Dit is gemaakt van tertiaire klei die (vrijwel) geen ijzer bevat, waardoor de klei na het bakken niet rood maar wit wordt. Vanaf de 16e eeuw werd er veel witbakkend aardewerk gefabriceerd in Nederland, vooral in Friesland, Holland en het Nederrijnse gebied. Gouda had een 'eigen' variant: het Goudsgroene aardewerk. Dit aardewerk had zijn naam te danken aan het groene glazuur en is vooral in de 18e en 19e eeuw vervaardigd in Gouda. Ook bij de opgraving in de Speldenmakerssteeg is Goudsgroen aardewerk aangetroffen.

Ook regelmatig aanwezig was tinglazuuraardewerk. Deze aardewerkcategorie heeft 2 soorten; majolica en faience. Majolica heeft een vrij dikke scherf, doorgaans met eenvoudige versieringen. Tijdens bakken werden proenen gebruikt, die afdrukken achterlieten in de klei. Proenen zijn driehoekige plaatjes keramiek met puntige uiteinden, die tussen de ongebakken potten in werden gezet, om te voorkomen dat de verschillende potten aan elkaar zouden plakken. Op zich werkte dat prima, alleen lieten de punten van de proenen dus de voor majolica zo kenmerkende afdrukken achter.

De andere soort tinglazuuraardewerk is faience. Dit aardewerk heeft aan beide zijden wit tinglazuur, is anders gebakken en dunner gedraaid dan majolica. Faience wordt ook wel Delfts aardewerk genoemd. Door het dunnere aardewerk waren proenen niet meer nodig bij het bakken en ontstonden ook de ontsierende afdrukken niet. Dat maakte dat de faience kon concurreren met het Chinese porselein, dat in de 17e eeuw een groot deel van de markt beheerste. De faience leek soms zoveel op de Chinese producten dat er zelfs gesproken werd over 'Hollants Porceleyn'¹⁵. Vooral faience is in grote hoeveelheden in de Speldenmakerssteeg teruggevonden.

Miniaturen

Een opvallende vondst betreft een behoorlijke hoeveelheid miniaturen in de vorm van dieren. De figurines zijn er in twee soorten; van witte pijpaaarde en van hardgebakken rood aardewerk.

Het betreft vooral uitheemse dieren; twee olifanten, drie giraffen, zes beren, drie tropische vissen en vijf eekhoorns. Daarbij zijn de olifanten en de giraffen vervaardigd van pijpaaarde, de overige figuurtjes zijn van roodbakkend aardewerk. Er zijn ook diverse, niet nader te determineren fragmenten gevonden die vermoede-

Afb. 14. Een deel van de aangetroffen dierminiaturen

15) Scholten 1993, 19.

delijk tot dezelfde soort figuurtjes behoren. In totaal lijken er minstens 34 aparte beeldjes geweest te zijn. Dat is een erg grote hoeveelheid, zeker omdat er normaal gesproken maar betrekkelijk weinig figurines gevonden worden. Hoewel de beeldjes van witte pijpenaarde in Gouda zelf vervaardigd zouden kunnen zijn, wijst het harde, donkerrode baksel van de andere figuurtjes op productie in Limburg, bijvoorbeeld in Tegelen. Van dat laatste centrum is bekend dat er in de 19e eeuw dierfiguren werden geproduceerd¹⁶.

Afb. 15. Drie maanvissen

Afb. 16. Twee eekhoorns

Vermoedelijk hebben we te maken gehad met een verzamelaar van de verschillende miniaturen. Het zou echter ook nog kunnen dat de dierfiguurtjes als speelgoed voor een kind hebben gediend. Ook de miniatuur serviesjes die zijn aangetroffen (zie afb. 13) wijzen op de aanwezigheid van kinderen, evenals enige knikkers.

Conclusie

De algemene indruk van het aardewerk is dat het een redelijk doorsnee vondstcomplex betreft, zoals dat ook verwacht kan worden in een straat in die periode. Het betreft geen extreem rijk aardewerk maar in de meeste gevallen ook geen extreem arm aardewerk. Dat weerspiegelt ook de bewoners in die tijd, die niet heel rijk zullen zijn geweest. De echt arme periode, ontstaan na het instorten van de bierindustrie, van na 1600 was inmiddels voorbij (in die periode stond de naam Gouwenaar gelijk aan bedelaar). Maar lang niet overal was de welvaart al weer opgekrabbeld. Een mix van sobere en rijkere vondsten was dus volgens verwachting.

4.3. Haardstenen

4.3.1. Algemeen ¹⁷

Bij opgravingen in oude binnensteden worden regelmatig haardplaatsen aangetroffen. Vroege haardplaatsen van voor de vijftiende eeuw zijn over het algemeen slechts te herkennen aan houtskoolresten, die zich als een verkleuring in de grond aftekenen. Deze vroege haardplaatsen, het is eigenlijk beter te spreken van stookplaatsen aangezien er van een haard nog geen sprake was, geven een beeld van de in onze ogen nog vrij primitieve woonomstandigheden. De huizen, die hoofdzakelijk uit hout en leem waren opgetrokken, werden gestookt door middel van open vuren in het midden van de ruimte. De rook werd simpelweg

16) De Kleyn 1986

17) Volledige artikel; Van Dam 2004

door een opening in het dak afgevoerd. Mede door het gevaar van branden en de daaruit voortvloeiende gemeentelijke verordeningen werden huizen steeds meer voorzien van een 'hard dak' en stenen wanden. Die ontwikkeling maakte het mogelijk om de haard aan een van de wanden te plaatsen. De rook kon afgevoerd worden door een rookkanaal en de achterwand van de haard werd gemetseld van min of meer vuurvaste zogenaamde haardstenen. De vloer van de haard werd ook in steen (plavuizen) uitgevoerd en de as werd in een nabij de haard ingegraven aspot verzameld.

De vroegste haardstenen werden aanvankelijk onversierd gelaten¹⁸. Pas later, waarschijnlijk vanaf het laatste kwart van de vijftiende eeuw, ontstond de behoefte aan een versierde haardsteen, dat resulteerde in een soort dikke baksteen met een gestempelde afbeelding¹⁹. Die eerste versierde haardstenen zijn dan behoorlijk dik (7-10 cm), vrij grof uitgevoerd en voorzien van een brede verdikte lijst om de afbeelding²⁰. Later, vanaf 1500, worden de motieven over het algemeen wat beter uitgewerkt en wordt het lijstje smaller. Dit type haardsteen is meestal voorzien van afbeeldingen met mythologische thema's, heraldische thema's of mannen- en vrouwenkoppen. Een specifieke vorm van haardsteen is er een met een doorlopend patroon. Op deze haardstenen zijn twee dezelfde motieven te vinden, in een ovaal, medaillon of ruit, die in een verspringend metselverband een doorlopend patroon opleveren. Haardstenen werden in een driehoekige vorm in de muur gemetseld en meestal, aan de bovenzijde, door een grote, meestal halfronde deksteen afgesloten²¹. In Nederland zijn nog verschillende voorbeelden te vinden van complete achterwanden van haarden met haardstenen en een deksteen²².

Vroege haardstenen zijn tot op heden niet gevonden in Gouda. Voorbeelden van latere haardstenen, uit de late zestiende eeuw en uit de zeventiende eeuw, zijn hier echter wel opgegraven. In 1996 werd bijvoorbeeld een oude haardplaats aangetroffen in een pand aan de Zeugstraat. Van de oorspronkelijke situatie werd een aanzienlijk deel 'in situ' teruggevonden: een deel van de haardvloer met ernaast een ingegraven haardpot, enkele haardstenen en een aantal majolica wandtegels²³. Een belangrijke vondst deed de Archeologische Vereniging Golda in 1990 tijdens de opgraving naar het kasteel van Gouda in het Houtmansplantsoen. Hier werden enkele onderdelen van een natuurstenen schouw gevonden, maar ook enkele fraai versierde haardstenen uit de zeventiende eeuw²⁴.

4.3.2. Haardplaatsen aan de Speldenmakerssteeg

Bij de opgraving aan de Speldenmakerssteeg werden enkele haardplaatsen uit de zeventiende eeuw aangetroffen. Van de meeste haardplaatsen resteerde niet meer dan een plavuizenvloer. Rond de haardplaats in huis 5 (spoornummer 26 en 28) werden twee soorten haardstenen en een deksteen gevonden. Enkele van de haardstenen zijn van het type met een smalle lijst, een andere is van het doorlopende type met ruiten. Die met een smalle lijst, waarvan twee varianten zijn gevonden, zijn 15 cm breed, 9,5 cm hoog en 4,8 cm dik. De decoratie bestaat onder andere uit de Hollandse maagd in de besloten tuin met aan weers-

---

18) Bij de opgravingen aan de Speldenmakerssteeg is een aantal opvallende haardstenen aangetroffen. Deze vondstcategorie is bekeken door J.C. van Dam en beschreven in een artikel in het Maandblad van de Archeologische Vereniging Golda. Het artikel is in vrijwel ongewijzigde vorm in deze rapportage opgenomen.

19) Hollestelle 1959, pp. 258

20) Hollestelle 1959, pp. 260

21) Hollestelle 1970, pp. 319

22) Zie voor een voorbeeld Klück 1983, pp. 102

23) Project 9605, Zeugstraat 66/68/70

24) Van den Berg en van Dam 1993, pp. 195-207

zijden een vrouwelijke figuur en het jaartal 1608 (afb. 17). In haar ene hand houdt de maagd een schild met een onduidelijk (stads) wapen, haar andere hand houdt ze gericht naar de hemel als teken van het vertrouwen op de Heer. Oorspronkelijk werd de maagd in de Hollandse tuin (Hortus Conclusus) afgebeeld als de heilige maagd Maria²⁵. Waarschijnlijk staat de maagd in de besloten tuin op de haardsteen symbool voor de nieuwe en nog maagdelijke republiek en staat de besloten tuin voor het ten koste van Spanje vrijgevochten Hollandse land. Een andere, 1608 gedateerde, haardsteen heeft ook de besloten tuin als thema, maar hierbij is de maagd vervangen door de Hollandse leeuw met zwaard en schild en aan weerszijde een klimmende leeuw (afb. 18). De Staten van Holland kozen vanaf 1574 voor hun zegels een leeuw in de Hollandse tuin. Aanvankelijk draagt de leeuw een wapen van de Stadhouder, maar in de stadhouderloze tijdperken dat van Holland²⁶. De gelijkenis van de twee stenen, wat betreft vorm, randversiering en formaat, is opvallend. De twee soorten stenen zullen vrijwel zeker door dezelfde steenbakker gefabriceerd zijn voor deze haardplaats.

Afb. 17. Haardsteen met Maria in besloten tuin en jaartal 1608

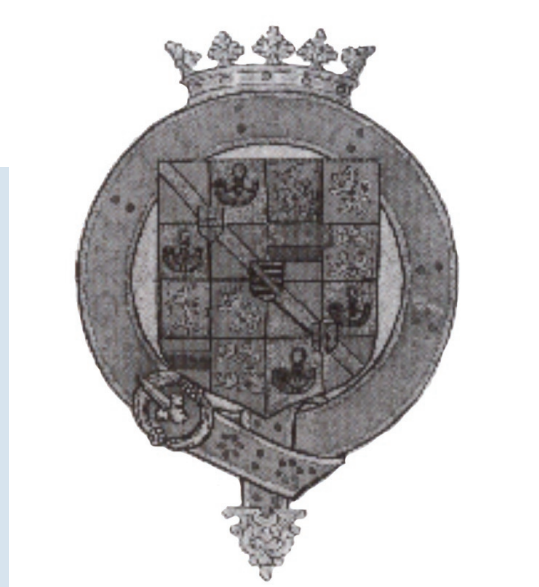

Afb. 18. Haardsteen met Hollandse leeuw in besloten tuin en jaartal 1608

De meest bijzondere vondst, gedaan aan de Speldenmakerssteeg, is een deksteen met het wapen van Prins Maurits, vastgehouden door twee klimmende leeuwen (afb.19). Naast de datering (1603) zijn er de toevoegingen van de letters T, G ter weerszijde van de linksgeplaatste leeuw en de letter M aan de linkerkant van de rechtsgeplaatste leeuw. De betekenis van deze letters is niet bekend, maar mogelijk zijn ze terug te voeren op de maker van de originele afbeelding die als voorbeeld diende.

Afb. 19. Deksteen met wapen van Prins Maurits

Afb. 20. Wapen van Prins Maurits op een manuscript. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

25) Nagtegaal 2003, pp. 53

26) Nagtegaal 2003, pp. 53

De deksteen van de Speldenmakerssteeg is van een type dat regelmatig in Nederland wordt gevonden. O.a. bezit het museum in Gouda en Oudewater een steen met hetzelfde wapen. In de collectie van het Instituut Collectie Nederland (ICN) zijn zelfs 7 exemplaren te vinden²⁷. Hoewel de stenen een zelfde wapen vertonen en ook zijn voorzien van de toegevoegde letters, zijn er toch verschillen aan te wijzen. De stenen uit de collectie van het ICN zijn voorzien van diverse dateringen: 1600, 1603 en 1611 (?). De steen met de datering 1600 heeft onder de staande leeuwen de toevoeging AND JAN, waarvan de betekenis vooralsnog niet duidelijk is. Mogelijk is het een aanduiding van de eigenaar of maker van de steen. Ook Hollestelle noemt enkele voorbeelden van dekstenen met gangbare wapenstukken, welke voorzien zijn van een particuliere naam²⁸. Het is opvallend dat haardstenen en in het bijzonder dekstenen een dergelijke variëteit vertonen in de decoratie. Blijkbaar werden de mallen waarin ze vervaardigd werden regelmatig aangepast en werd er ook rekening gehouden met de speciale wensen van de opdrachtgever. De populariteit van Prins Maurits in de zeventiende eeuw moet overigens bijzonder groot zijn geweest, getuige het voorkomen van zijn wapen op vele dekstenen en andere objecten, zoals munten en manuscripten (afb. 4)²⁹.

De haardstenen met een doorlopend motief, die ook bij de haard in huis 5 werden aangetroffen, zijn gedecoreerd met zogenaamde klimmende leeuwen, die tegenover elkaar zijn geplaatst (afb. 21). De hoekmotieven bestaan uit gestileerde bloem- en bladmotieven. Van dit type zijn 6 exemplaren gevonden, waaronder een met een jaartal 1610. Ze hebben praktisch dezelfde afmetingen als de eerder genoemde haardstenen. Of ze ook gebruikt zijn voor dezelfde haard lijkt niet aannemelijk, gezien het grote verschil in decoratie. Hoe een en ander dan wel toegepast is, is vooralsnog niet duidelijk.

Afb. 21. Haardsteen met twee klimmende leeuwen in doorlopend patroon en jaartal 1610

Bij een tweede haardplaats (huis 1) werden ook enkele haardstenen aangetroffen. Deze zijn ook van het type met doorlopend patroon met ruiten en twee klimmende leeuwen. Ze zijn in vergelijking met de eerder genoemde haardstenen van een kleiner formaat: 13,5 x 8 x 4,5 cm. Blijkbaar is er in huis 1 ook een haardplaats geweest waarbij haardstenen werden toegepast.

Conclusie

De opgraving van de haardplaatsen aan de Speldenmakerssteeg levert een beeld op van een 17de-eeuwse situatie die in de Nederlanden vrij gangbaar was. Haardplaatsen met haardstenen kwamen waarschijnlijk veel voor in ons land, aangezien er veel voorbeelden van bekend zijn. Het gebruik van haardstenen raakte uit de mode toen wandtegels algemeen gangbaar werden als aankleding voor de haard. De tegels die aangetroffen werden binnen de haardplaats in huis 5 kunnen dan ook gezien worden als de eerste tekenen van vernieuwing. Naast de wandtegels waren ook de gietijzeren haardplaten een vernieuwing binnen de Hollandse haard. Samen luidden ze het einde in voor de haardstenen, die bijna tweehonderd jaar het gezicht waren van de Hollandse haardplaats.

27) Het Instituut Collectie Nederland beheert de collectie kunst en kunstnijverheid van het Rijk

28) Hollestelle 1970, pp. 321

29) Afbeelding uit: Zandvliet 2000, pp. 347

4.4. Klei pijpmateriaal

Algemeen

Tijdens de opgraving aan de Speldenmakerssteeg in 2002 zijn enkele honderden klei pijpfragmenten gevonden³⁰. Uit determinatie blijkt dat deze fragmenten zijn te dateren vanaf 1620 tot en met 1940. Uitgaande van de vormontwikkeling van de klei pijp zijn er twee hiaten te duiden: de tweede helft van de 17e eeuw tot en met het eind van de 17e eeuw en de tweede helft van de 19e eeuw tot en met het begin van de 20e eeuw. Het merendeel van de aangetroffen pijpen is gerookt voordat zij werden afgedankt, maar in enkele gevallen is waarschijnlijk sprake van gestort pijpenmakersafval. Het betreft voornamelijk materiaal uit het begin tot de helft van de 18e eeuw.

17e eeuwse materiaal

Het oudste pijpfragment van de Speldenmakerssteeg heeft een vorm die ontstaan is rond 1620³¹. De overige fragmenten die als 17e eeuwse zijn te dateren, beslaan de vormontwikkeling tot aan de helft van deze eeuw, zonder dat er een bepaalde productieperiode uitspringt. De pijpenkoppen zijn zonder uitzondering dubbelconisch (afb. 22), van klein gedrongen naar langgerekt en een enkele keer naar trechtervorm neigend.

Afb. 22. Dubbelconische pijpenkop 1635 - 1645

Afgezien van dubbelzijdige, zevenstippige tudorroosdecoratie op enkele koppen, is van versiering geen sprake. Het beter afgewerkte, geglaasde model is meer aanwezig dan de ongeglaseerde pijp. Een relatief groot aantal steelfragmenten uit deze periode is voorzien van gestempelde ruiten met franse lelie. Eén fragment valt op omdat langs de franse lelie in de ruit de initialen SB zijn gezet, waarbij de S in spiegelbeeld is afgebeeld (afb. 23). 17e eeuwse banddecoratie, een vorm van zwaartepuntdecoratie op de steel die vanaf ongeveer 1650 is toegepast, is op de Speldenmakerssteeg amper aangetroffen. Dit versterkt de indruk dat er in de periode 1650 - 1700 weinig pijpmateriaal op de locatie is terechtgekomen.

Afb. 23. Ruit met franse lelie, voorzien van initialen SB

18e eeuwse materiaal

Het 18e eeuwse trechtermodel was op de locatie prominent aanwezig en bevat in een paar gevallen overeenkomsten die om een nadere verklaring vragen. Daarom wordt hier een apart hoofdstuk aan gewijd. Van de ovale pijpenvorm, ontwikkeld rond 1750, vraagt alleen een aantal ongerookte fragmenten van de pijpenfabrikant Frans Verzijl de aandacht³². Het betreft negen kopfragmenten die op de hiel zijn gemerkt met De Leeuw in de Hollandse Tuin en een steelfragment met radering, afgesloten met een tekstband waarop F. Verzijl te lezen

30) Materiaal gedetermineerd door L. Schouten en B. Konijnendijk en beschreven door B. Konijnendijk

31) Duco 1987, pag 31 - 38, PKN 1988, pag 64

32) Duco 1987, pag 44

staat (afb. 24). Het merk De Leeuw in de Hollandse Tuin was in het bezit van Frans Verzijl van 1724 tot en met 1786³³. Acht van de kopfragmenten zijn van onbewerkte, geglaasde pijpen en variëren in hoogte van ongeveer 40 mm tot ongeveer 55 mm. Hoewel tijdens het productieproces kleine verschillen in grootte van de pijpenkop kunnen ontstaan, is dit verschil groot genoeg om er van uit te kunnen gaan dat het hier om de vondst van meer dan één pijpmodel gaat.

Afb. 24. Drie koppen en een steelfragment toegeschreven aan Frans Verzijl

Het negende fragment is voorzien van reliëfversiering en wordt behandeld onder 'Opvallende fragmenten'. Om van een stort te spreken is dit aantal fragmenten

erg gering, hoewel de kans bestaat dat meer materiaal op het terrein niet is opgegraven. Er is geen aantoonbaar verband tussen deze kopfragmenten en de eerder vermelde pijpenpotfragmenten.

De overige ovale koppen bezitten geen algemene overeenkomsten, hoewel in een enkel geval hetzelfde hielmerk is teruggevonden (3 maal EP gekroond). De vormdata lopen van de slanke ovaal uit medio 1750 tot de overbelaste ketel uit de 19e eeuw³⁴.

Het trechtermodel uit de eerste helft van de 18e eeuw

De trechtervormige ketel is veel op het terrein gevonden, nog het meest als geglaasd model met hielmerk (afb. 25). In totaal zijn er 160 pijpenkoppen van dit type verzameld. Binnen deze groep is een aantal koppen aanwezig waarop hetzelfde merk is gezet. Deze merken zijn opgenomen in de onderstaande tabel, in volgorde van het grootste aantal van hetzelfde merk naar het kleinste aantal.

Merk	X:	Fabrikant:	Merk in eigendom:
De Bloempot	47 x	Verhulst	1676 - 1713
De Kruispijp	23 x	Bokhoven	1702 - 1712/ 30
De Schaats	21 x	Van Hoorn	1718 - 1761
De Zandloper	13 x	Meule	1725 - 1732/ 37
Kl gekroond	11 x	Van der Pool	1701/ 10 - 1736
De Molen	4 x	Danens	1697 - 1722
Wapen van Zeeland	3 x	Verskillend	1699 - 1748
Wapen van Delft	2 x	Kraes	1705 - 1720/ 32
Het Klaverblad	2 x	Krijger	1717, Jan Danens 1720 - 1758
3 gekroond	2 x	Samson	1702 - 1714/ 24
3 Ruiten gekroond	2 x	Bouman, 2x	1686 - 1748
Roemer gekroond	2 x	Schoonevelt	1699 - 1725
De Driemaster	1 x	Bos	1701 - 1706
Huismerk met 4-tje	1 x	Vergouw	1699 - 1705/ 10 ³⁵

33) Duco 2003, pag 123, Meulen 2003, pag 53

34) Duco 1987, pag 58

35) Merkinformatie afkomstig uit Duco 2003, Meulen 2003

De overige koppen dragen allemaal een ander merk, waaronder De Driemaster en Huismerk met 4-tje opvallen omdat zij slechts voor korte tijd zijn gebruikt. Deze gebruikperiodes vallen goed te combineren met het model van deze pijpenkoppen, een ontwikkelingsvorm die gebruikt is vanaf ongeveer 1695 tot en met 1715 ³⁶. Dit geldt ook voor de merken uit de lijst, alleen zijn deze een langere periode in gebruik geweest zodat voor hun ouderdom een iets grotere marge moet worden aangehouden. Dat voorzichtigheid is geboden blijkt wel uit merken als De Schaats en De Zandloper, die beide na 1715 voor het eerst worden gezet (De Zandloper zelfs pas vanaf 1725)³⁷. Toch is de vorm van deze koppen niet significant anders dan die van de rest.

Afb. 25. Trechtermodel 1695 - 1715

Een ander opvallend trechtermodel dat is gevonden is het buikige trechtermodel, ook wel aangeduid met de toepasselijke naam 'zwangere' trechterpijp (afb. 26). Het betreft hier ongeveer 20 fragmenten die allen zijn gemerkt (op de buik) met De Melkmeid. Dit merk is lange tijd in gebruik geweest, vanaf 1647 tot en met 1920, maar het model van de pijp doet vermoeden dat het hier om een product van de Goudse pijpmaker Cornelis van Leeuwen gaat. Hij had het merk van 1716 tot en met 1747 in bezit³⁸. De pijpen zijn vlakbij de pijpenpotscherven gevonden, maar aangezien het gaat om gerookt materiaal is ook hier niet direct een verband te leggen.

Afb. 26. Buikige trechterpijp

De overige trechterpijpen zijn van het groffe type. Het merendeel is niet van een zijmerk voorzien en de rest is verschillend gemerkt, op een enkele doublure na. In sommige gevallen zijn de pijpjes op de hielzijde voorzien van het na 1739 verplichte stadswapen van Gouda in combinatie met de 's' van 'slegte'. Deze 's' was verplicht om een eenvoudiger kwaliteit aan te duiden³⁹. Binnen deze laatste groep zijn een paar fragmenten gevonden die niet gerookt zijn en een paar gemeenschappelijke factoren dragen. Het gaat hier om trechters met dezelfde, bijna ovale vorm en een zevenstippige roos op één of beide zijden. Deze roos is een verbastering van het in de eerste helft van de 17e eeuw geplaatste tudorroosmerk. De zeven stippen in de vorm van een bloem op de zijden van een pijpenkop hebben een toegevoegde waarde gekregen, het eenvoudig te zetten reliëf geeft de vingers immers

36) Duco 1987, pag 43 - 44, Duco 2003, pag 205, model 12

37) Duco 2003, pag 140, Meulen 2003, pag 52

38) Duco 2003, pag 137, Meulen 2003, pag 36

39) Duco 1987, pag 77

meer grip op de pijpenkop. In twee gevallen is er een vrijwel uit de vorm gesleten, gekroonde 94 zichtbaar (in dit geval zonder roos). Door het herhaaldelijk gebruik sleet de pijpenvorm af, vaak is dat terug te zien aan een onduidelijke reliëfdecoratie en een ovale - in plaats van een ronde - bovenzijde van een pijpenkop. Ook de pijpen met het roosreliëf komen uit een slechte vorm. Op het spoor van deze pijpen staat een rechthoekig wapenschild met een even onhandig aangebrachte, omgekeerde S. In een drietal gevallen is zichtbaar sprake van een misbaksel en in alle gevallen zijn de pijpen niet gerookt (afb. 27).

Afb. 27 Fragmenten met bakfouts. De rechterpijp is bijna plat.

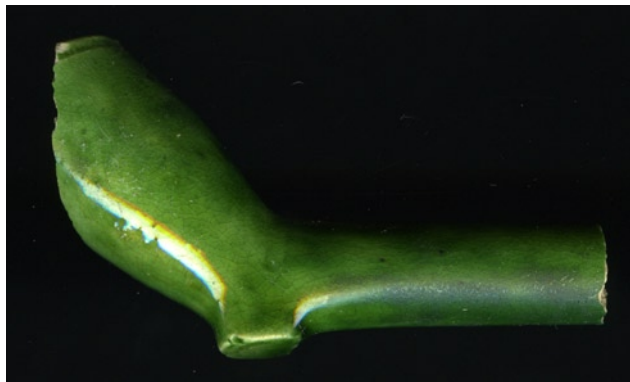
19e eeuw materiaal

Afwijkende pijpvormen (doetels, isabe's, shagpijpen, figurale pijpen, et cetera) die na het midden van de 19e eeuw een belangrijke plaats gaan innemen, zijn geheel afwezig⁴⁰. Mogelijk was de voorzijde van de percelen aan de Speldenmakerssteeg, waar de opgraving zich op heeft geconcentreerd, geheel bebouwd in deze periode. Een enkel kopfragment uit de eerste helft van de 20e eeuw komt van de achterzijde van het perceel. Het betreft hier een fragment van een bruingeglazuurde pijp met het intagliostempel 'Zenith' op de steel.

Opvallende fragmenten

Bij het determineren is in de eerste plaats gelet op opvallende overeenkomsten. De meeste pijpfragmenten hadden die echter niet. Ze spelen voor de determinatie dan ook geen verdere rol van betekenis. De enige uitzonderingen zijn fragmenten die er visueel uitspringen.

In de eerste plaats is dat een kopfragment van een geheel groen geglazuurde kleipijp uit de tweede helft van de 17e eeuw. De glazuur is zowel aan de buiten- als de binnenzijde van de kop aanwezig, maar het rookkanaal is vrij. Ook het steelfragment is geheel geglazuurd. Op de hiel is de rand van een merk zichtbaar, maar deze is door het glazuur niet meer leesbaar (afb. 28).

Afb. 28. Geheel geglazuurd pijpfragment

Een tweede kopfragment is al genoemd bij de beschrijving van de pijpenkoppen die aan Frans Verzijl worden toegeschreven. Dit grote ovale model, ongeveer 55 mm hoog, is rondom geheel van reliëfversiering voorzien. Middelpunt van de voorstelling is een groot wapenschild op de buik van de pijp, waarboven een ridderhelm is geplaatst. Boven de helm staat weer een adelaar. Het schild zelf bestaat uit 5 vlakken, waarin behalve geometrische lijnen een adelaar, een griffioen en een leeuw zijn aangebracht. Het schild wordt aan beide

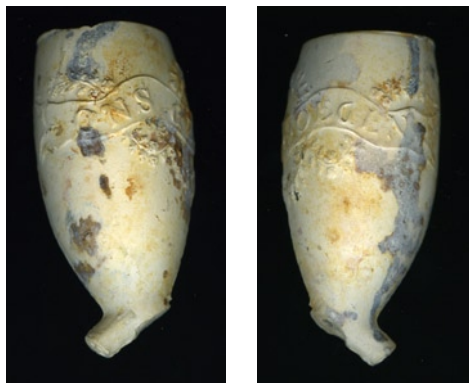
40) Duco 1987, pag 58

zijden van de kop ondersteund door een wildeman met een grote knots, boven hun hoofden loopt een tekstlint. In dit geval is alleen nog 'VIVAT', aan de linkerkant van de kop bewaard gebleven. Naar de rest van de tekst is het gissen, maar mogelijk is dat hier REX PRUYSE heeft gestaan. Een bijna soortgelijk model is gemaakt door Jan Danens ter gelegenheid van de vrede van Aaken⁴¹. De pijp zal dan na 1748 gemaakt zijn door Frans Verzijl, die het merk De Leeuw in de Hollandse Tuin tot en met 1786 voerde (afb. 29)⁴².

Afb. 29. Reliëfpijp van Frans Verzijl

Het derde fragment is een pijpenkop met daarop een tekstlint langs de bovenzijde van de ketel. In dit lint staat de tekst 'ONS GENOEGEN'. Ons Genoegen was een sociëteit die in 1863 in Gouda werd gevestigd en tot 1980 heeft bestaan. Op de buik van de kop, het mid-

Afb. 30. Pijp met tekstlint 'Ons Genoegen'

delpunt van het lint, is achter het lint langs een bladerkrans met bloemen geplaatst, boven beginnend en ook onderaan sluitend. Net onder het lint ontspruiten twee takken aan deze krans die ook weer achter het lint langs naar de zijden lopen. Het geheel is symmetrisch. De pijpvorm is een licht overbelaste ovaal, aan de linkerkant van de hiel is een wapenschild zichtbaar die in tegenstelling tot het reliëf niet scherp is. De pijp is gemerkt met de gekroonde 52. Mogelijke vormmaker is Jan de Gidts (1861 - 1894) (afb. 30)⁴³.

Conclusie

Bij indeling van het materiaal op ouderdom valt op dat het leeuwendeel van de pijpfragmenten te dateren is als vroeg tot midden 18e eeuw. Dit materiaal is percentueel het meest aanwezig en ook het meest divers. Vroeger en later materiaal is ook gevonden, maar in kleinere hoeveelheden en zonder factoren die het mogelijk maken ze in een groter verband te plaatsen; het zijn gerookte en op zichzelf staande exemplaren.

Het opgegraven pijpmateriaal geeft een beeld van vrijwel doorlopende bewoning van het perceel aan de Speldenmakerssteeg vanaf in ieder geval begin 17e eeuw tot heden. Materiaal uit de periode na 1650 tot circa 1695 is schaars, terwijl materiaal na ongeveer 1850 geheel ontbreekt. Van de overige perioden is divers pijpmateriaal vertegenwoordigd, met de nadruk op de eerste helft van de 18e eeuw. Aangezien alleen aan de voorzijde, dus aan de straatkant van het perceel is gegraven is het mogelijk dat bij onderzoek naar de achterzijde van dit perceel een breder beeld ontstaat in verband met de bebouwing, vooral in de 19e eeuw.

41) W. Krommenhoek & A. Vrij, pag 236 - 237

42) Duco 2003, pag 123, Meulen 2003, pag 53

43) Duco 2003, pag 193, Meulen 2003, pag 93

Pijpenmakersafval

In de afgelopen eeuwen was het om economisch voor de hand liggende redenen gebruikelijk dat met productiematerialen zo zuinig mogelijk werd omgesprongen. Afdankte producten werden hergebruikt, wat tevens gebeurde met producten van gebakken klei, een groep waaronder de kleipijp valt. Als er na het bakken van een kleipijp productiefouten waren opgetreden die het onmogelijk maakte de pijp nog als B-keus te verhandelen, werd zij niet zomaar weggegooid, maar, vaak samen met het overige pijpenmakersafval, zoals gebroken pijpenpot en de restanten van de gekleide ringen die om de pijpen zaten als doel ze tijdens het transport en het bakken bijeen te houden, gestort op plaatsen waar verhogingsmateriaal nodig was. Dit konden dijken zijn of de oevers van veenwegen, maar ook binnen de stadsmuren werd op deze manier terrein opgehoogd. Op het opgravingsterrein van de Speldenmakerssteeg is in ieder geval sprake geweest van ophoging met pijpenmakersafval. In een put aan het linker gedeelte van het terrein is een groot aantal fragmenten opgegraven van verschillende pijpenpotten. Dat het hier om meerdere pijpenpotten gaat is op te maken uit het aantal fragmenten met een vin, een van de drie poten waarop een pijpenpot staat. Ondanks deze hoeveelheid scherven is het niet duidelijk geworden of er gelijk met deze potten ook pijpmateriaal is gestort, aangezien het aantal ongerookte pijpen op de locatie gering is.

De vondst van de hoeveelheid pijpenpot scherven is interessant. Het materiaal kwam pas in het eindstadium van de opgraving naar voren en een eventueel nader onderzoek naar deze specifieke stort zou meer details aan het licht kunnen brengen, zoals een datering of zelfs een specifieke pijpmaker.

Hoofdstuk 5 Conclusies en aanbevelingen

Samenvatting en conclusie

Aan de Speldenmakerssteeg zijn uiteindelijk 5 huizen opgegraven. Het kleinste huis heeft een oppervlakte van 20,70 m², het grootste huis heeft een oppervlakte van 31,35 m². Alle huizen zijn noord/zuid georiënteerd, afwijkend dus van de oost/west oriëntatie die op de historische kaart van Blaue zichtbaar is. Er zijn ook geen diepere sporen van oost/west georiënteerde huizen aangetroffen. Dat betekent dat de kaart van Blaue in dit geval niet juist is, en dat hij een standaardweergave heeft gebruikt zonder te kijken naar de werkelijke percelering in de straat, want in 1649 stonden de huizen echt al dwars op de straat. Het zou wel kunnen dat Blaue een oudere kaart gekopieerd heeft, van een periode waarin de huizen in de straat inderdaad oost-west georiënteerd waren. In een later stadium, om meer huizen in dezelfde straat te kunnen bouwen, zijn de nieuwe huizen haaks op de oude funderingen gebouwd. Daarbij zou dan een deel van het achterterrein dat in oudere fases als stadstuin dienst deed, overbouwd zijn. Mogelijk bevinden zich op grotere diepte dan dat er nu opgegraven is, dus nog funderingen die oost-west georiënteerd zijn. Bij toekomstig onderzoek kan daar aandacht aan besteed worden.

Voor zover dat te achterhalen was, hebben de huizen min of meer dezelfde indeling gehad. In alle gevallen is sprake van een voor- en een achterkamer, gescheiden door een muur. In vier van de vijf huizen lijkt er sprake te zijn van een middenstuk, opgedeeld in twee kleine ruimtes, tussen de voor- en achterkamer. Wat de functie van deze kleine ruimtes is geweest, kon niet worden achterhaald. Mogelijk was één ruimte in gebruik als trapportaal, maar er zijn nergens aanwijzingen gevonden voor een trap naar boven, dus zeker is dat niet.

Huis 1 en 2 hebben een identieke indeling, en lijken daarmee op hetzelfde moment gebouwd te zijn. Ook huis 3 en 4 zijn wat betreft de indeling identiek. De tussenmuren liggen op dezelfde plaats, waardoor de voor- en achterkamer in beide huizen ook qua omvang gelijk zijn. Bovendien is in beide huizen tegen de noordmuur een kelder aanwezig, ook weer van gelijke omvang. De kelders zijn ten opzichte van elkaar wel gespiegeld; in huis 3 ligt de kelder tegen de westmuur, in huis 4 juist tegen de oostmuur. Dit alles suggereert dat beide huizen gelijktijdig gebouwd zijn, waarbij gebruik werd gemaakt van een standaard indeling per huis. Het spiegelen van inrichting van de huizen, vooral zichtbaar bij huis 3 en 4 maar waarschijnlijk ook bij huis 1 en 2, is iets wat ook tegenwoordig vaak voorkomt. De tegenwoordige reden hiervoor is dat de aan- en afvoer van water en dergelijke gecombineerd kan worden tussen de huizen in, en dat er dus maar één leidingtracé per twee huizen nodig is. In het geval van de Speldenmakerssteeg lijkt van een dergelijke praktische overweging geen sprake geweest te zijn. De enige vondst die in deze richting zou kunnen wijzen, is de goot in huis 2, maar die is juist niet tegen de gezamenlijke muur gelegen en komt dus niet overeen met bovenstaande theorie. Ook de kelders in huis 3 en 4 zijn juist niet tegen elkaar gelegen, wat voor de aanleg praktischer geweest zou zijn. Waarom er desondanks gekozen is voor een gespiegelde indeling, is onduidelijk.

Of de hele straat per 2 huizen is ingericht, kan niet vastgesteld worden, omdat het huis ten oosten van huis 5 niet onderzocht kon worden. Mogelijk is het dus gewoon toevallig dat huis

1 en 2 en huis 3 en 4 gelijktijdig of in elk geval per twee gebouwd zijn en zet dit systeem zich niet elders in de straat of in de stad voort. Dat is iets wat bij andere opgravingen in Gouda onderzocht kan worden.

Op basis van het aardewerk kan voor de afzonderlijke vondstcomplexen vooralsnog slechts een ruime datering in de periode van 1600 tot 1800 worden aangehouden. De nadruk ligt daarbij wel op de 18de eeuw, alleen de diepste niveaus zijn vermoedelijk 17de eeuws.

Met betrekking tot de afzonderlijke vondstcomplexen zelf, kan worden opgemerkt dat geen daarvan zogenoemde 'gesloten' contexten betreft. In alle gevallen gaat het om vlakvondsten die in diverse ruimtes van totaal vijf verschillende huizen zijn aangetroffen. Ongeveer de helft van de onderscheidde vondstnummers is daarbij te verbinden aan een bepaald spoor. De sporen zelf bestaan vrijwel allemaal uit muur-, vloer-, en haardplaatsresten. De ceramiekverzameling omvat vooral gebruiks aardewerk, enkele industriële vormen (smeltkroezen) en miniatuurtjes (industriële wit, roodbakend aardewerk en porselein). Het vormenrepertoire van het gebruiks aardewerk varieert van borden, koppen en kannen, tot grappen, bakpannen en testen. Daarnaast komen ook enkele uitzonderlijke vondsten, zoals een strijkbout, voor.

Zowel qua aangetroffen baksels en de verhoudingen daartussen, evenals de aanwezige vormen, past het aardewerk goed in het algemene beeld dat bekend is van de aardewerkconsumptie in de Nieuwe Tijd.

Vermeldenswaardig is het relatief grote aantal importen uit Duitsland, o.a. in de vorm van Nederrijnse borden en Frankfurter waar. De aanwezigheid, evenals de omvang van dit materiaal past echter eveneens in het algemene beeld. Vooral aan het eind van de 18de eeuw wist dit Duitse materiaal een groot deel van de markt te veroveren.

De algemene indruk van het aardewerk is dat het een redelijk doorsnee vondstcomplex betreft, zoals dat ook verwacht kan worden in een straat in die periode. Het betreft geen extreem rijk aardewerk maar in de meeste gevallen ook geen extreem arm aardewerk. Dat weerspiegelt ook de bewoners in die tijd, die niet heel rijk zullen zijn geweest. De echt arme periode, ontstaan na het instorten van de bierindustrie, van na 1600 was inmiddels voorbij (in die periode stond de naam Gouwenaar gelijk aan bedelaar). Maar lang niet overal was de welvaart al weer opgekrabbeld. Een mix van sobere en rijkere vondsten was dus volgens verwachting. Opvallend is wel dat deze vondsten, gecombineerd met de sporen, er op wijzen dat zowel rijkere als armere mensen gelijktijdig in dezelfde straat woonden.

Beantwoording onderzoeksvragen

Op basis van de opgravingresultaten kunnen de vooraf gestelde onderzoeksvragen worden beantwoord.

- *kunnen kleiafzettingen in de bodem in verband gebracht worden met een oude Gouweloop?*

In de boringen zijn geen sporen van een kleiafzetting aangetroffen. Er is dus geen nieuwe informatie over de ligging van de oude Gouweloop verzameld, behalve dan de informatie dat de oude loop niet onder dit deel van de Speldenmakerssteeg ligt.

- *Hoe heeft de bebouwing langs deze steeg zich in de loop der tijd ontwikkeld?*

Op basis van de historische kaart lijkt de bewoning zich ontwikkeld te hebben van enkele woningen langs de straat naar meerdere woningen haaks op de straat. Deze 15e/16e eeuwse ontwikkeling is tijdens de opgravingen echter niet aan het licht gekomen, de sporen bevinden zich nog op een grotere diepte. De oudst opgegraven periode is begin 17e eeuw. In die periode is huis 5 uitgebreid, waarschijnlijk door de osendrop, die niet meer nodig was, te overbouwen. Dat de osendrop werd overbouwd ter vergroting van huis 5, en niet van huis 4, dat ook aan de osendrop grensde, kan heel goed te maken hebben gehad met de sociale status van de bewoners van huis 5 op dat moment. Dat die wat geld te besteden hadden blijkt wel uit de rijk versierde haardplaats die direct na de uitbreiding werd aangelegd. Misschien konden zij een verbouwing wel betalen, waar de bewoners van huis 4 dat op dat moment niet konden of wilden.

Verder zijn er sporen aangetroffen van interne verbouwingen, die niet goed te dateren zijn. In alle gevallen gaat het om beperkte ingrepen, die vooral te maken zullen hebben gehad met het anders willen indelen van de woning. De aanleiding voor die herindeling zou gezocht kunnen worden in een functieverandering van het pand, bijvoorbeeld de vestiging van een andere ambachtelijke werkplaats, maar echte aanwijzingen daarvoor zijn niet aangetroffen.

- *Valt er iets te zeggen over de bewoners van de Speldenmakerssteeg?*

Op basis van de opgravingsresultaten kan in elk geval gesteld worden dat er in een bepaalde periode een duidelijk verschil was in de sociale status van de bewoners. Meest opvallend daarbij zijn de bewoners van huis 2, die relatief arm geweest zullen zijn, en aan de andere kant de bewoners van huis 5, die duidelijk meer te besteden hebben gehad. Op basis van de datering van de betreffende huizen is de kans groot dat beide families er op hetzelfde moment woonden. De Speldenmakerssteeg had dus in die tijd een gevarieerde bewoning van zowel de wat rijkere als de wat minder bedeelde Gouvenaars

De knikkers wijzen op de aanwezigheid van kinderen, net als de miniatuurbeestjes en het miniatuuraardewerk als kinderspeelgoed gezien zou kunnen worden. Het zou echter ook om een verzameling van een volwassene kunnen gaan.

- *Zijn er sporen bewaard gebleven van speldenmakers en andere ambachtslieden, die zich in de loop der tijd aan de steeg hebben gevestigd?*

Vooraf was al uit het bureauonderzoek gebleken dat er slechts één bekende speldenmaker in de Speldenmakerssteeg heeft gewoond: Joest Heynricx. Of hij daar ook zijn bedrijf had, was echter nog maar zeer de vraag. Een antwoord hierop kan helaas nog niet gegeven worden. Weliswaar zijn er tijdens de opgraving geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een speldenmakersbedrijf op de locatie, maar uiteindelijk is slechts een klein deel van de Speldenmakerssteeg onderzocht. Het kan dus nog steeds zo zijn dat elders aan de Speldenmakerssteeg een speldenmakersbedrijf gevestigd was.

Er zijn slechts een paar aanwijzingen gevonden voor andere ambachtelijke activiteiten aan de Speldenmakerssteeg. Een enkele smeltkroes en een paar spinklosjes wijzen erop dat er misschien wel werkplaatsen waren aan in de straat. Huis 2 en mogelijk huis 1 komen dan het meest in aanmerking, maar er zijn geen daadwerkelijke sporen gevonden van (klein-

schalige) ambachtelijke of industriële activiteiten. Echt aangetoond is de ambachtelijke activiteit dus niet. Dat kan ook nog betekenen dat deze activiteiten, als ze plaatsvonden, gesitueerd waren op het achterterrein van de huizen en niet in de woningen zelf. De vondsten die verband houden met mogelijke industriële activiteiten zijn ook overwegend aan de achterzijde van het huis gedaan. De achterterreinen zelf zijn niet opgegraven, dus het kan niet uitgesloten worden dat er wel gefabriceerd werd aan de Speldenmakerssteeg, maar dat die sporen nog niet opgegraven zijn.

Aanbevelingen

Al met al heeft het onderzoek veel informatie opgeleverd over de huizenbouw in Gouda en over de activiteiten die zich hier in de 17e en 18e eeuw afspeelden. De diepere archeologische lagen zijn nog steeds in de bodem aanwezig, de verstoring door de nieuwbouw is op dat niveau beperkt tot heipalen. In de toekomst zijn er dus zeker mogelijkheden om de kennis van deze locatie nog te vergroten. Daarbij kan aandacht geschonken worden aan de vragen die uit dit rapport voortkomen:

- Is er elders in de straat ook sprake van het twee-aan-twee bouwen van huizen?
- Zo ja: is de indeling gespiegeld? Zijn daar (praktische) redenen voor aan te wijzen?
- Zijn op een dieper niveau de oost-west georiënteerde funderingen nog aanwezig, van de huizen zoals die op de historische kaart van Blaue staan?
- Waartoe dienden de verschillende ruimtes in de huizen, en dan in het bijzonder de kleine ruimtes in het centrale deel van het huis? Zijn er aanwijzingen voor een trap?
- Zijn er aanwijzingen voor industriële activiteiten op de terreinen achter de huizen?
- Is er elders in de straat een speldenmaker gevestigd, waaraan de straat haar naam heeft ontleend?

Beleids technisch kan het terrein archeologisch gezien worden vrijgegeven tot op een diepte van 1,5 meter, daaronder blijft ook in de toekomst onderzoek noodzakelijk.

6 Gebruikte literatuur

Abels, P.H.A.M. (red) e.a., 2002: *Duizend jaar Gouda, Een stadsgeschiedenis*

Archeologische Basiskaart Gouda, versie 2003. Kennisproduct gemeente Gouda

Bartels, M., 1999: *Steden in Scherven*

Berg, B. van der, H.J. Sprokholt, K. Goudriaan 2002: Kavels en hofsteden.
In: *P.H.A.M. Abels e.a. (red) Duizend jaar Gouda, Een stadsgeschiedenis 2002.*

Berg, B. van den en J.C. van Dam, 1993: *Het kasteel van Gouda*

Clevis, H., 1990: *Verscholen in vuil*

Consulmij 1998: *Aanvullend bodemonderzoek Speldenmakerssteeg te Gouda, Rapportnr. J.98.333.A6/A01*

Cultuurhistorische Hoofdstructuur Provincie Zuid-Holland, Krimpenerwaard en Gouwestreek, versie 2002. Kennisproduct Provincie Zuid-Holland

Dam, J.D. van/Tichelaar, P.J., 1984: *Dutch Tiles*

Dam, J.C. Van, 2004: Prinselijke vondsten aan de Speldenmakerssteeg. In: *Golda, Informatieperiodiek van de Archeologische Vereniging Golda, jaargang 13, nr3*

Denslagen, W. (red), 2001: *Gouda, 'Geïllustreerde beschrijving'*, Rijksdienst voor de monumentenzorg

Duco, D.H., 1987: *De Nederlandse Kleipijp, Handboek voor dateren en determineren*

Duco, D.H., 1992a: *Vorstelijke Pijpen*

Duco, D.H., 1992b: *De Tabakspijp als Oranje propaganda*

Duco, D.H., 1999: *Koninklijke Goedewagen, een veelzijdig ceramisch bedrijf*

Duco, D.H., 2003: *Merken en Merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*

Geselschap J.E.J., 1966: *Archief van Gasthuizen van St Catarina en St Elizabeth en het bestedelingenhuis te Gouda*

Giebels, L., 1988. *Waterbeweging rond Gouda, ca 1100 tot heden. Geschiedenis van Rijnlants waterstaat tussen IJssel en Gouwe. Overzicht van de waterstaatkundige toestand van Gouda* blad 61.

Goudriaan, K., B.J. Ibelings en J.C. Visser 2000: *Het goudse hofstedengeldregister van ca. 1397 en andere bronnen voor de vroege stadsontwikkeling van Gouda*

Groot, H.L. de, 1990: *Het vuur beschouwd*

Heemskerck Düker, W.F. van, 1930: *Zinnebeelden in Nederland*

Hollestelle, J., 1959: Haardstenen. In: *BKNOB 12*

Hollestelle, J. 1970: Herkomst en verspreiding van haardstenen in de Nederlanden.
In: *Antiek 5*

Hollestelle, J. 1981: Haardstenen in enkele Gelderse kastelen, In: *T.J. Hoekstra, H.C. Janssen en I.W.L. Moerman: Liben Castellorum, 40 variaties op het thema kasteel*

Inventarisatie van archeologische, historische en geologische informatie, versie 2003. Kennisproduct gemeente Gouda

Jacobs, E. en H. Maas, 2003: *Speldenmakerssteeg, gemeente Gouda, uitwerking aarde-werk*

Jongh, E. De, 1997: *Spiegel van alledag, Nederlandse genreprenten 1550-1700*

Kate von Eicken, B. Ten, 1981: *Nederlandse majolica*

Klück, B. J. M. 1983: Bemuurde Weerd O.Z. 23. In: *Archeologische en bouwhistorische kroniek Utrecht 1983*

Krommehoek, W. en A. Vrij: *Kleipijpen. Drie eeuwen Nederlandse kleipijpen in foto's*

Matthijs, C.J.: *transportregisters, verpondingskohieren, enz 14e eeuw-1830*

Meulen, J. v.d. 2003: *De gecroonde Roos en andere pijpenmakersmerken van Gouda*

Nachtegaal, H.K. 2003: *Heraldisch vademecum*

Nienhaus, H. 1980: Mineraalwaterkruiken van grès met zoutglazuur en de daarop voorkomende bronmerken. In: *Antiek 9*

P.K.N., 1988: *De kleipijp als bodemvondst*

Geselschap, J.E.J. 1966: *Archief van Gasthuizen van St Catarina en St Elizabeth en het bestedelinghuis te Gouda.*

Pluis, J. 1997: *De Nederlandse tegel, Decors en benamingen 1570-1930*

Polling, A. 1980: *Maastrichtse ceramiek, Merken en dateringen*

Regestenlijst Leprooshuisarchief 9, 1365

Scheygrond, A. 1979: *Goudsche straatnamen*

Scholten, F. 1993: *Dutch Majolica & Delftware 1550-1700*

Smiesing, P.K./Brinkerink, J.P. 1988: *Onder de rook van Utrecht, Twee eeuwen tabakspijpenmakerij in Lauwerecht 1600-1800*

Tymstra, F.: Hollandia pijpen, In: *PKN 193 jaargang nr 74 blz 835*

Ven, G.P. van der, 1988: De uitwatering van de landstreek tussen Oude Rijn en Hollandse IJssel tot 1850, in: L.A.M. Giebels, (red.), *Waterbewegingen rond Gouda van ca. 1100 tot heden. Geschiedenis van Rijnlands waterstaat tussen IJssel en Gouwe.*

Vermeulen, B. 2002: *Het Middeleeuwse Tolhuis en de Middeleeuwse Landweer aan de Sniperlingsdijk te Deventer*

Witte, H. De, 1988: *Brugge onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologies onderzoek*

Zandvliet, K. 2000: *Maurits, Prins van Oranje*

